

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARNI BOG'LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Xayitov Lazizbek

Qo'qon DPI “Maxsus pedagogika” kafedrası mudiri PhD, dots.

Abdullayeva Shaxlo

Qo'qon DPI “Qayta tayyorlov” fakulteti tinglovchisi

Annotatsiya: Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar nutq xususiyatlari va ularni shakllantirish tahlil qilingan. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar nutqiy ko'nikmalari va lug'atini boyitish, bog'langan nutqini rivojlantirishga qaratilgan ishlar haqida fikr ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Nutqi to'liq rivojlanmagan, nutqiy nuqson, so'z, fonema, bilish jarayonlari.

Nutqni rivojlantirishda og'ishlar bo'lgan bolalarda nutqning leksik va grammatik tuzilishini shakllantirishga tuzatish usullarida alohida ahamiyat beriladi. Shunday qilib, bir qator mualliflar leksik va grammatik tuzilmalarning shakllanishida ma'lum bir ketma-ketlikni ko'rsatadilar.

“Umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarni maxsus bolalar bog'chasida maktabga tayyorlash” [1.26] nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni korreksiyalovchi ta'lim va tarbiyalash tizimi yoritilgan. U nutqning leksik va grammatik tuzilishini ma'lum bir ketma-ketlikda rivojlanishini ta'minlaydi. Ushbu qo'llanmada oddiy leksik va grammatik tuzilmalarni yasash, predloglar haqidagi bilimlarni kengaytirish bo'yicha ishlar ko'rsatilgan, bolalarni sodda va murakkab gaplar tuzishga o'rgatish yo'llari yoritilgan. Qo'llanma izchil nutq bo'yicha tuzatish ishlarini taqdim etadi, shuningdek, darsda ishlatilishi mumkin bo'lgan nutq materialini o'z ichiga oladi.

Professor T.B. Filicheva va T.V. Tumanova leksik va grammatik tuzilmani, uning grammatik tuzilmalarini otlarning sifatlar, sonlar va fe'llar bilan muvofiqlashtirishni o'zlashtirishga asoslangan bosqichli tizimning muhimligini ko'rsatadi. Qo'llanmada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda leksik va grammatik tuzilmani shakllantirish bo'yicha eslatmalar mavjud. Ilovada ish bo'yicha tavsiyalar mavjud bo'limlar keltirilgan.

“Umumiy nutq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at va grammatik tuzilmani shakllantirish” [2.34] ishida R.I. Lalaeva va N.V. Serebryakova bolaning so'z boyligini rivojlantirish asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at va grammatik tuzilmani shakllantirish bo'yicha nutq terapiyasi ishini tasvirlaydilar. Shuningdek, leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish, ularni maxsus tanlangan mashqlar yordamida mustahkamlash usullari taqdim etilgan.

“Bolalar bog'chasida nutq terapiyasi” da nutq terapevti o'qituvchisi L.N. Smirnova [3.45] ko'p funktsiyali xarakterga ega bo'lgan materialni taqdim etdigan. Murakkablikni oshirish tartibida tanlangan o'yinlar va mashqlar nutqning barcha tarkibiy qismlarini, shu jumladan leksik va grammatik tuzilmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarni korreksion ta'lim va tarbiyalash tizimi “Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf

etish"[4.45] qo`llanmasida yoritilgan. Unda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining leksik va grammatik tuzilishi rivojlanmaganligining asosiy ko`rinishlari batafsil tavsiflangan. Nutqning tovush tomonini shakllantirishning asosiy usullari, so`z boyligi, grammatik tuzilishi, izchil nutqi bayon etilgan. L.F. Spirova ishida "Bolalarda nutq buzilishlarini aniqlash usullari"[5.67] maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini tekshirish metodikasini ko`rsatadi.

bolalarda aksariyat hollarda kuchli qo`zg`aluvchanlik, kayfiyatning tez o`zgaruvchanligi, qo`rquvlarning paydo bo`lishi bilan bog`liq bo`lgan emotsional buzilishlarni aniqlash mumkin. Qo`rquv xatto eng oddiy taktil ta`sirlar, tana xolatini yoki atrof ko`rinishini o`zgartirish natijasida ham yuzaga kelishi extimoldan xoli emas. Ayrim bolalar balandlikdan, yopiq eshiklardan, qorong`ulikdan, yangi o`yinchoq, notanish insonlardan qo`rqadilar. Giperkinetik sindromga ega bolalarda qo`rquvlar vital (xayotiy) dizadaptatsiya sindromiga o`tib ketishi mumkin. Bunda turli ko`ruv va eshituv ta`sirlariga bolalar chamalovchi emas, balki ximoya reaksiyasi bilan javob beradilar. Kuchli qo`zg`aluvchanlik, zaif iroda, to`siqlarni yengib o`ta olmaslik va ularni yengishga bo`lgan motivatsiyaning kuchsizligini ko`rish mumkin.

Shunday qilib, nazariy materialni o`rganib chiqib, biz umumiy rivojlanmagan nutq buzilishlari tizimli xususiyatga ega ekanligini va nutq rivojlanishining ko`p jihatlariga ta`sir qilishini aniqladik. Umumiy nutqning rivojlanmaganligi etiologiyasi bolaning umumiy rivojlanishiga ta`sir qiluvchi turli xil noqulay omillardan iborat.

NRB guruhining asosiy kontingenti nutqni rivojlantirishning uchinchi darajasiga ega bo`lgan maktabgacha yoshdagi bolalardan iborat bo`lganligi sababli, ushbu darajadagi bolalarning psixologik va pedagogik xususiyatlari batafsil tavsiflangan.

Tuzatish ishidagi asosiy qiyinchilik leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish bo`lganligi sababli, bu ishga alohida e`tibor berilishi kerak. Mavjud leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirishda ma`lum ketma-ketlikni hisobga olish, ko`rgazmali va tarqatma materiallardan foydalanish, turli mashqlar va o`yinlarni o`tkazish, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish dinamikasini o`rganish kerak.

Tuzatish va rivojlantirish ishlarini boshlashdan oldin, NRB guruhidagi har bir bolaning nutq terapiyasi tekshiruvini o`tkazish kerak.

Umumiy nutqning kam rivojlanganligi - bolalarda normal eshitish va intellektga ega bo`lgan nutq tizimining barcha tarkibiy qismlarining tovush va semantik tomoni bilan bog`liq shakllanishi buzilgan turli xil murakkab nutq buzilishlari hisoblanadi.

Tizimli kasallik bo`lib, umumiy rivojlanmaganlik nutq faoliyatining tipik buzilishlarida namoyon bo`ladi, chunki barcha lingvistik tuzilmalar yetarli darajada shakllanmagan. Umumiy nutqning kam rivojlanganligining yetakchi belgisi uning kechroq boshlanishidir: bolalarda birinchi so`zlar 3-4 yoshda, ba`zan esa 5 yoshda paydo bo`ladi. U yoki bu darajada tovushlarning talaffuzi va farqlanishi buziladi, morfemalar tizimini o`zlashtirish to`liq adekvat emas. Bolalarda nutqning leksik va grammatik tuzilishi buzilgan: lug`at kundalik lug`at bilan cheklangan va me`yordan ham miqdoriy, ham sifat ko`rsatkichlari bo`yicha orqada qoladi, gapda so`zlarning noto`g`ri kelishish qayd etiladi, grammatizmlar kuzatiladi. Ushbu maktabgacha yoshdagi bolalar nutqni tushunishni

buzgan, soʻzlarning boʻgʻin tuzilishida xatolar mavjud va izchil nutq rivojlanmagan. Umuman olganda, nutq kam tushuniladi, nutq faolligi yetarli emas, bolalar muloqotga kirishmaydi, oʻzini tuta olmaydi, koʻpincha soʻzlar imo-ishoralar, yuz ifodalari bilan almashtiriladi.[6.17]

Notoʻgʻri nutq faolligi bolalarda hissiy, intellektual va affekt-irodaviy sohalarning shakllanishida iz qoldiradi. Nutq nuqsoni neyropsik va kognitiv faoliyatning rivojlanishiga salbiy taʼsir qiladi, shuning uchun koʻpincha nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalarda aqliy rivojlanish tezligining kechikishi kuzatiladi, diqqat, xotira, fikrlashning shakllanishi normadan farq qiladi, bu namoyon boʻladi. oliy ruhiy funktsiyalarning etukligida. Diqqatning yetarli darajada barqaror emasligi, uni taqsimlash imkoniyatlarining cheklanganligi qayd etilgan. Bolalarda nisbatan saqlanib qolgan semantik, mantiqiy xotira bilan ogʻzaki xotira pasayadi, yodlash unumdorligi, ogʻzaki-mantiqiy fikrlash zarar koʻradi. Ular murakkab koʻrsatmalar, elementlar va vazifalar ketma-ketligini unutishadi. Bolalar tez charchash, chalgʻitish va charchoqning kuchayishi bilan ajralib turadi.

Umumiy somatik zaiflik bilan bir qatorda, nutqi umumiy rivojlanmagan bolalarda, shuningdek, harakatlarning yomon muvofiqlashtirilishi, oʻlchovli harakatlarni bajarishda noaniqlik, tezlik va ephillikning pasayishi bilan tavsiflangan vosita sohasining rivojlanishida bir oz kechikish ham xarakterlidir. ijro. Maktabgacha yoshdagi bolalardagi eng katta qiyinchiliklar ogʻzaki koʻrsatmalarga muvofiq harakatlarni bajarishda aniqlanadi. Bolalarda qoʻl barmoqlarini muvofiqlashtirish yetarli emas (vosita, koʻnikmalari rivojlanmagan), sekinlik, bir holatda tiqilib qolganligi aniqlanadi.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi mustaqil buzilishdir, lekin u nutq patologiyasining eng murakkab shakllarida kuzatilishi mumkin: alaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya - grammatik tuzilishdagi lugʻatning etishmasligi va fonetik-fonemik rivojlanishdagi boʻshliqlar mavjud boʻlgan hollarda. bir vaqtning oʻzida oshkor qilingan. Nutqning rivojlanmaganligi boshqacha kelib chiqishi va shunga mos ravishda gʻayritabiiy koʻrinishlarning boshqa tuzilishiga ega.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi etiologiyasida biologik va ijtimoiy tabiatning turli omillari ajralib turadi. Biologik omillarga quyidagilar kiradi: homiladorlik paytida onaning infeksiyasi yoki intoksikatsiyasi, ona va homila omili yoki guruhga mansubligi boʻyicha mos kelmasligi, tugʻilish davrining patologiyasi, markaziy asab tizimining tugʻruqdan keyingi kasalliklari va birinchi yillarda miya travmasi. bolaning hayoti haqida. Shu bilan birga, nutqning umumiy rivojlanmaganligi tarbiya va oʻqitishning noqulay sharoitlaridan kelib chiqishi mumkin, u nutq rivojlanishining sezgir davrlarida aqliy mahrumlik bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Koʻp hollarda nutqning umumiy rivojlanmaganligi turli omillarning murakkab taʼsirining natijasidir, masalan, irsiy moyillik, markaziy asab tizimining organik etishmovchiligi va noqulay ijtimoiy muhit sabab boʻladi.

Eng qiyin va doimiy variant - bu organik miya shikastlanishi natijasida yuzaga kelgan nutqning umumiy rivojlanmaganligi.[7.45]

Koʻpincha nutqning umumiy rivojlanmaganligining sababi akustik-gnostik jarayonlarning zaifligi hisoblanadi. Bunday hollarda jismoniy eshitish saqlanib qolgan holda nutq tovushlarini idrok etish qobiliyati pasayadi.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi ko'pincha organik shikastlanishlar yoki markaziy asab tizimining ayrim qismlarining rivojlanmaganligi, shuningdek, artikulyar apparatlarning tuzilishi va funktsiyasidagi og'ishlar bilan bog'liq bo'lgan nutq va vosita buzilishlari natijasida yuzaga keladi. Nutq motor apparati shikastlanishining bevosita natijasi nutq tovushlarini artikulyatsiya qilishda qiyinchilikga olib keladi. Bolalarda turli darajada ifodalangan talaffuz kamchiliklari paydo bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxsus psixologiya asoslari / Ed. L.V. Kuznetsova. Moskva: Akademiya, 2002. 480 P.
2. Parygin B. D. Ijtimoiy-psixologik nazariya asoslari. Moskva: Mysl nashriyoti, 1971, 256 p.
3. Pevzner M.S. Bolalar oligofrenik. Moskva: 1959. 205 p.
4. Daughter, Husanova Iroda Ulugbek. "LOGOPEDIC WORK WITH DYSARTHIC CHILDREN." Science Promotion 1.1 (2023): 117-122
5. Lazizbek Xaitov. (2020). Bo'lajak logopeda o'qituvchisining ijtimoiy-pedagogik kompetensiyasining mohiyati va tarkibi. Evropa ta'lim fanlari bo'yicha tadqiqot va mulohazalar jurnali,
6. Murodjon, Xovodillayev. "METHODS FOR THE FORMATION OF SPEECH IN MENTALLY RETARDED CHILDREN." Academia Repository 4.10 (2023): 332-335.
7. Xabibullo o'g'li, Xovodillayev Murodjon, and Komilov Otabek Iqboljon o'g'li. "ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." Science Promotion 2.1 (2023): 28-34.
8. Rakhmonjonovna, Kabirova Zarnigor, Babayeva Azizabonu Hamidjonovna, and Ibrokximova Sarvinoz Anvarjonovna. "TEACHING SPEECH FORMATION TO PRESCHOOL-AGE DYSARTIC CHILDREN." American Journal of Pedagogical and Educational Research 19 (2023): 52-55.
9. Azizabonu, Babayeva, and Kabirova Zarnigor. "METHODOLOGY FOR CHECKING THE SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION." American Journal of Pedagogical and Educational Research 19 (2023): 40-43.
10. Makhmudov, Khurshidjon, and Khovodillayev Murodjon. "THE IMPORTANCE OF INDEPENDENT ACTIVITY IN THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS." American Journal of Pedagogical and Educational Research 19 (2023): 44-47.
11. Rakhmonjonovna, Kabirova Zarnigor, Havodullayev Murodjon, and Ibrokximova Sarvinoz Anvarjonovna. "ORIGIN OF DYSLALIA AND WAYS OF ITS ELIMINATION." American Journal of Pedagogical and Educational Research 19 (2023): 48-51.
12. Rakhmonjonovna, Kabirova Zarnigor, and Babayeva Azizabonu Hamidjonovna. "USE OF WORD FORMATION MODELS IN DYSARTHIC CHILDREN." American Journal of Pedagogical and Educational Research 19 (2023): 61-64.

13. Murodjon, Khovodillayev, and Kabirova Zarnigor Rakhmonjonovna. "TECHNOLOGIES OF SPEECH FORMATION IN MENTALLY DEAD CHILDREN 9-13 YEARS OLD." American Journal of Pedagogical and Educational Research 19 (2023): 56-60.

14. Rustam, Khayitov Lazizbek, and Murodjon Khavodullayev. "DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE DEFECTOLOGISTS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 547-552.

15. Muradkhan, Khovadillayev. "DEVELOPMENT OF SPEECH IN MENTALLY RETARDED CHILDREN." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 343-347.

15. Rustam, Khayitov Lazizbek, and Murodjon Khavodullayev. "DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE DEFECTOLOGISTS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 547-552.

16. Muradkhan, Khovadillayev. "DEVELOPMENT OF SPEECH IN MENTALLY RETARDED CHILDREN." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 343-347.